

УДК 37.01-053.6
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-12

В.І. МАЛИШ,
*аспірант кафедри соціальної педагогіки
Харківської державної академії культури*

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З БАГАТОДІТНИХ РОДИН В УМОВАХ РИНКОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито особливості економічного виховання підлітків з багатодітних родин. Розглянуто притаманні суспільству з ринковою економікою цінності на противагу тим, що панували в індустріальному, та їх вплив на процес економічної соціалізації. Аналізується поняття «економічна соціалізація» та особливості цього процесу в підлітковому віці, фактори, що впливають на підлітків з багатодітних родин. Досліджуються виховні впливи провідних соціальних інститутів у напрямі означеного виховання.

Ключові слова: економічна соціалізація, економічне виховання, цінності суспільства з ринковою економікою, підлітки з багатодітних родин.

Постановка проблеми. Динамічність інформаційного суспільства потребує нових підходів економічного виховання підростаючого покоління. Принципи й цінності економічної соціалізації в плановому суспільстві втратили свою актуальність, але дорослі продовжують на них спиратися в побудові взаємостосунків із сучасними дітьми. Це ускладнює процес формування економічних ціннісних орієнтацій сучасних підлітків, що відбувається під впливом ідеалів економічної підсистеми сім'ї, яка часто не відповідає вимогам сьогодення. У багатодітних сім'ях процес економічного виховання підлітків здебільшого не відповідає умовам інформаційного суспільства з низки причин: непристосованість батьків до нових ринкових умов, не вистачає часу на дітей, низький матеріальний рівень родини та інші. Батьки з цих сімей задовольняють у першу чергу вітальні потреби дітей і не мають можливості забезпечити наявність у кожної дитини сучасних гаджетів: мобільного телефону, планшета, комп'ютера тощо. Спостерігаючи, що в однолітків такі речі є, ці підлітки, випробовуючи межі дозволеного, можуть здійснювати крадіжки. За статистикою ГУ Національної поліції, крадіжка мобільного телефону посідає перше місце серед інших (понад 100 тисяч звернень щороку). Щоб пошуки тинейджерів з багатодітних родин між дозволеності не призвели до серйозних наслідків, необхідно здійснювати економічне виховання відповідно до умов сьогодення. Останні дослідження в цьому напрямі доводять, що не всі багатодітні сім'ї в змозі самостійно розв'язувати це питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми багатодітної родини в соціальній сфері розглядали А. Антонов, В. Медков, А. Попов та інші, в економічній – Г. Добрунова, Н. Панкратьєва, В. Титаренко та інші. Зокрема аспект соціально-правового забезпечення багатодітних сімей досліджували: Т. Зубкова, І. Кулик, С. Тархліна та інші. Питаннями багатодітної сім'ї та сімейного виховання займалися: А. Антонова, Ю. Азаров, А. Харчев, О. Зверева, О. Орлова, Т. Шульга, Т. Лодкіна та інші. Розвиток підлітків у сім'ях досліджували: Т. Гурко, І. Кон, Ф. Навіл, Н. Орлова, А. Реан та інші. Соціально-педагогічну роботу з підлітками обґрунтовували І. Андреева, А. Бандура, О. Безпалько, І. Зверева, Н. Бура, Е. Погребняк, О. Расказова та інші. Аспекти соціально-педагогічної діяльності з підлітками з багатодітних родин розглянуто в працях: Г. Дмитрієва, Ю. Ібрагім, Е. Караєвої, Ю. Ткаченко та інші.

Економічному вихованню присвячено дослідження А. Аменд, В. Кулішова, А. Нісімчук, І. Сакової, І. Смолюк, О. Падалки, О. Шпак та інші. Однак в науковому полі особливості економічного виховання підлітків з багатодітних родин в умовах інформаційного суспільства розглянуті недостатньо.

Формулювання мети статті. Мета статті – дослідити особливості економічного виховання підлітків з багатодітних родин в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства у свідомості українців відбувається складний процес формування нової соціальної ідеології, зокрема економічної. Серед сучасних економічних цінностей важливе місце займають: особистий економічний успіх, конкурентоспроможність, ініціативність та дух підприємництва, інноваційність, опора на результат, повага й участь у наукових дослідженнях тощо. Хоча залишаються незмінними прагнення до матеріального комфорту, стабільності, споживацтва, сформовані в попередньому поколінні. І допоки батьки займаються вихованням дітей відповідно до «традицій», суспільство не зможе перейти на новий якісний рівень. Більше того, не контролюючи процес економічної соціалізації підлітків, дорослі провокують розвиток стихійного впливу, який часто має негативний характер. Як відомо, економічна соціалізація є найбільш динамічною та позначається на всіх інших (політична, екологічна, медіа та інші) сферах життя.

Поняття економічної соціалізації із соціально-психологічного аспекту розкриває В. Москаленко, яка розглядає його як «процес входження підростаючої людини в економічну сферу життя суспільства, розвитку в неї економічного мислення, процес переходу сталої реальності в нову, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх у своєму житті» [5]. У цілому погоджуємось з трактуванням В. Москаленко, але варто розширити вікові межі – не лише підростаючого покоління, а протягом усього життя людини.

Досліджуючи економічну соціалізацію підлітків з багатодітних родин, підкреслимо, що результатом цього процесу, враховуючи особливості їх соціального статусу, є економічна соціалізованість, яка формується під впливом як стихійних, так і керованих процесів, зокрема економічного виховання. Результатом економічного виховання є економічна компетентність. Вікові особливості тинейджерів (11–15 років) впливають на складність перебігу економічної соціалізації. Вона реалізується у першу чергу в сімейному колі, адже батьки виступають першими агентами соціалізації, які знайомлять дитину з економічною сферою життя суспільства: спершу створюють ігрові ситуації, долучають до ведення господарства, купують відповідні іграшки, разом з дітьми здійснюють купівлі, дають кишенькові гроші й разом з тим поради, як ними користуватися, згодом збільшуючи частку відповідальності у здійсненні купівель для всієї сім'ї та вимагаючи раціонального розподілу та використання ресурсів (матеріальних та нематеріальних), допомагають у виборі майбутньої професії, яка б достойно оплачувалася тощо.

Важливу роль у взаємодії сім'ї та підлітка в процесі економічної соціалізації відіграє статус родини. Традиційно багатодітні сім'ї в нашій країні вважалися вразливою категорією населення, які потребують соціального захисту й допомоги. Але насправді не кожна багатодітна родина є такою, яскравим прикладом можуть бути родини відомих політиків, акторів, бізнесменів та інших. Вони становлять значну меншість у суспільстві, й тому їх проблеми мають специфічний характер. Наразі актуальні питання кожної середньостатистичної багатодітної сім'ї пов'язані саме з економічною сферою: недостатність коштів на кожного члена родини для задоволення потреб, проблеми з працевлаштуванням матері, відсутність належних житлових умов тощо. Очікуючи допомоги ззовні, дорослі не завжди виявляють ініціативу в створенні власної справи, яка потребує середнього рівня готовності до ризику й підприємливого мислення. На наш погляд, у них спрацьовує радянська ментальність: «держава має допомогти». Отримуючи допоміжні ресурси без докладання власних зусиль, подекуди родина обирає тактику споживацтва й очікування лише на допомогу від інших. Таку модель соціально-економічної поведінки дорослих як найближчого прикладу й переймають підлітки, крім того, навіть у школі (де проводять значну частину свого часу) вони отримують, в тій чи іншій мірі, пільги у вигляді безкоштовного харчування, проїзду в транспорті, відвідування гуртків чи закладів дозвілля тощо. «Спонсорами» цих ресурсів ви-

ступає держава, місцева влада, громадські організації та інші компетентні соціальні інститути. Допмагаючи, з одного боку, в розв'язанні матеріальних проблем багатодітної родини, з іншого – вони створюють ускладнення суспільного характеру, адже в підлітковому віці особистість на основі відомих їй систем цінностей, формує власні орієнтації, обирає напрям та ідеал життєвого успіху, зокрема економічного. Зі споживацькою манерою поведінки підростаюче покоління не зможе самореалізуватися, стати гідними членами суспільства та докласти зусиль для його розвитку. Тому так важливо, поряд з наданням соціального захисту та матеріальних ресурсів багатодітним родинам, приділяти увагу формуванню економічної компетентності як результату економічного виховання підлітків з таких сімей.

Економічне виховання розглядається в педагогічній науці як організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної компетентності та культури учнів. Досить влучним вважаємо визначення цього поняття А. Нісімчуком та Л. Бляхманом: «Переконавання, мотив, настанови, ціннісні орієнтації особистості, що досягаються через цілеспрямовану діяльність передачі досвіду економічної сфери життя та методів раціональної економічної поведінки» [1, с. 134]. Однак варто доповнити, що в процесі цієї діяльності важливе місце належить гармонізації негативного і позитивного впливів, формуванню адекватного ставлення до власності й до грошей. Ефективності цей напрям виховання досягає, коли до нього залучені всі агенти економічної соціалізації: сім'я, школа, однолітки, громадські організації, бізнес-структури, банківські працівники та інші.

Завдання сучасного економічного виховання, яке здійснюється в закладах загальної середньої освіти, виділив В. Кулішов: 1. Застосування економічних знань, категорій, законів. Зважаючи на те, що життя кожної людини наповнене економічними взаємовідносинами з іншими людьми на різних рівнях (приватному та офіційному), які повинні нести користь, виникає необхідність в економічній освіченості. 2. Формування економічної свідомості, економічного мислення, економічної культури, які забезпечують свідоме застосування на практиці економічних орієнтирів поведінки. 3. Орієнтація учнів на модель особистого економічного успіху, якого можна досягти через професію [4, с. 156].

Погоджуємося з виділеними завданнями та вважаємо за доцільне додати до поданого переліку (грунтуючись на психо-вікових особливостях тинейджерів), профілактику маніпулювання несформованою економічною свідомістю підлітків, розвиток їх критичного мислення, без чого неможливо зменшити загрози стихійних впливів. Але закономірним є те, що школа не може самостійно та повною мірою виконати покладені на неї завдання економічного виховання. Більше того, О. Вознюк [2], І. Євстаф'єва [3], А. Плигін [6] та інші акцентують увагу на тому, що сучасна освітня галузь увійшла у стан системної кризи, і стихійні та різкі нововведення останнього часу не лише не сприяють розвитку творчого мислення в учнів сучасної школи, а навпаки, мають вагомий гальмівний вплив. Підтримуючи думку цих науковців, акцентуємо увагу на малоефективній роботі вітчизняної школи з профорієнтації, що є однією зі складових економічного виховання за кордоном (Білорусь, Чехія, Хорватія, Німеччина та інші), де початкова школа цілеспрямовано починає діяльність у цьому напрямі, а наступні освітні рівні розвивають, долучаючи всіх агентів економічної соціалізації [7]. Але, звичайно, як за кордоном, так і в Україні, найпершим агентом соціалізації виступає родина, саме вона закладає основи для подальшого суспільного розвитку. Тому необхідно активізувати виховний потенціал самої багатодітної сім'ї. Одним із компонентів такого виховання в сім'ї є щоденна організація господарсько-побутової праці в домі, квартирі, саду тощо, яка має бути корисною та якісною (приготування їжі, прибирання, ремонтні роботи вдома тощо). Суттєвою складовою економічного виховання є формування в підлітків ощадливого ставлення до бюджету часу, вміння його планувати, економити, контролювати витрати. У домашніх умовах це передбачає: дотримання режиму дня, порядку на робочому місці, сумлінне виконання домашніх завдань, розвиток уміння та навичок планування, самоконтролю, аналізу ефективності своєї діяльності. У родині необхідно прищепити дітям самостійність, ініціативність, підприємливість, це одне зі стратегічних завдань економічного виховання, за В. Кулішовим [4, с. 156].

Допомогу багатодітним батькам у цьому може надати громадська організація багатодітних родин. Яскравим прикладом реалізації цього завдання є діяльність асоціації багатодітних родин міста Харкова «АММА», зокрема її проект «Фінансова грамотність для сімей»,

спрямований на розширення підприємницьких та лідерських можливостей жінок, самореалізацію їх в громаді, але через обізнаність жінок підвищувався рівень економічної соціалізації кожного члена сім'ї. Тобто зважаючи на цей факт, можна говорити про доцільність використання ресурсів громадських організацій для економічного виховання підлітків з багатодітних родин. Так, після уроків підлітки мають можливість використати відкритий простір громадської організації і технічне забезпечення для розробки власних проєктів, які можуть бути соціальними або фінансовими. Адже головним є не вид діяльності, а те що в процесі створення цих проєктів розвивається підприємницьке мислення, вміння працювати в команді, прогнозувати результати своєї діяльності, оцінювати ризики й можливості. Дотримуючись до громадських об'єднань, тинейджер навчається відстоювати свої права та інтереси, може отримати необхідну інформацію, консультації з різних економічних питань від компетентних членів організації, запрошених фахівців, відкрито поділитися переживаннями щодо спроб фінансового шантажу чи маніпулювання, ідентифікувати себе, самореалізуватися, отримати увагу, яку не завжди має від батьків, тощо.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, враховуючи особливості суспільства з ринковою економікою та на основі вищезазначених виховних можливостей соціальних інститутів, з якими найчастіше взаємодіє підліток з багатодітної родини, можемо зробити висновок, що саме гармонізація та координація їх позитивних впливів та мінімізація негативних, допоможе створити необхідні умови для підвищення ефективності економічної соціалізації тинейджерів. Кожен з цих інститутів (родина, заклади загальної середньої освіти, громадські організації тощо) здатен контролювати негативний вплив засобів масової комунікації, проводити профілактику маніпулювання економічною свідомістю підлітків, організувати їх профорієнтацію. Перспективою подальших наукових досліджень з цієї проблеми є обґрунтування ролі та змісту діяльності громадських організацій для багатодітних родин щодо налагодження взаємодії різних соціальних інститутів та закладів для підвищення ефективності економічного виховання підлітків з багатодітних родин.

Список використаних джерел

1. Бляхман Л.С. Перестройка экономического мышления / Л.С. Бляхман. – М.: Политиздат, 1990. – 271 с.
2. Вознюк А.В. Педагогическая парадоксология: аксиоматический, теоретический, прикладной аспекты: монография / А.В. Вознюк. – Ж.: Рута, 2016. – 622 с.
3. Естаф'єва І.Г. Становлення економіки знань і підлітковий вік [Електронний ресурс] / І.Г. Естаф'єва. – Режим доступу: http://man.gov.ua/upload/news/2017/30_09/ZBIRNYK%2029-30%2009%2017.pdf
4. Кулішов В.В. Основні складові сучасного економічного виховання школярів / В.В. Кулішов // Молодь і ринок. – 2012. – № 1 (84). – С. 154–157.
5. Москаленко В.В. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія / В.В. Москаленко, О.О. Міщенко, Ю.Ж. Шайгородський. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2012. – 348 с.
6. Плигин А.А. Познавательные стратегии школьников: монография / А.А. Плигин. – М.: Профит Стайл, 2007. – 528 с.
7. Уличний І.Л. Європейський досвід профорієнтаційної роботи / І.Л. Уличний // Наукові записки. Серія: педагогічні науки. – 2015. – Вип. 140. – С. 151–156.

References

1. Bliakhman, L.S. (1990). *Perestroika ekonomicheskoho myshleniia* [Rebuilding economic thinking]. Moscow, Politizdat Publ., 271 p. (In Russian).
2. Vozniuk, A.V. (2016). *Pedahohicheskaia paradoksolohiia : aksiomaticheskii, teoreticheskii, prikladnoi aspekty* [Pedagogical paradoxology: axiomatic, theoretical, applied aspects]. Zhitomir, Ruta Publ., 622 p. (In Russian).
3. Estafeva, I.H. *Stanovlennia ekonomiky znan i pidlitkovyi vik* [Becoming of economy of knowledge and teens]. Available at: http://man.gov.ua/upload/news/2017/30_09/ZBIRNYK%2029-30%2009%2017.pdf (in Ukrainian).

4. Kulishov, V.V. (2012). *Osnovni skladovi suchasnoho ekonomichnoho vykhovannia shkolariv* [The main components of modern economic education of schoolchildren]. *Molod i rynok* [Youth and the market], no. 1 (84), pp. 154-157. (In Ukrainian).

5. Moskalenko, V.V., Mishchenko, O.O. & Shaihorodskiy, Yu.Zh. (2012). *Ekonomichna kultura osobystosti : sotsialno-psykholohichni aspekt* [Economic culture of personality : socially-psychological aspect]. Kyiv, Tsentr sotsialnykh komunikatsii Publ., 348 p. (In Ukrainian).

6. Plihin, A.A. (2007). *Poznavatelnye stratehii shkolnikov* [Cognitive strategies of schoolchildren]. Moscow, Profit Stail Publ., 528 p. (In Russian).

7. Ulychnyi, I.L. (2015). *Evropeiskyi dosvid proforiientatsiinoi roboty* [European experience of vocational orientation activity]. *Naukovi zapysky. Pedagogichni nauky* [Proceedings. Pedagogical sciences], issue 140, pp. 151-156. (In Ukrainian).

Раскрыты особенности экономического воспитания подростков из многодетных семей. Рассмотрены присущие обществу с рыночной экономикой ценности в противовес тем, которые господствовали в индустриальном, и их влияние на процесс экономической социализации. Анализируется понятие «экономическая социализация» и особенности этого процесса в подростковом возрасте, факторы, которые влияют на подростков из многодетных семей. Исследуются воспитательные влияния ведущих социальных институтов в направлении обозначенного воспитания.

Ключевые слова: экономическая социализация, экономическое воспитание, ценности общества с рыночной экономикой, подростки из многодетных семей.

The article reveals the features of economic education of teenagers from large families. The values proper to the information society are considered as opposed to those that prevailed in the industrial society, as well as their influence on the process of economic socialization. The concept of «economic socialization» and the features of this process in adolescence and factors influencing it are analysed. The educational influences of leading social institutes in the field of the mentioned education are studied.

Key words: economic socialization, economic education, values of the market society, teenagers from large families.

Одержано 14.09.2018.